

*Бум Ю. А.,**кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Науково-дослідного інституту публічного права*

ПОДОЛАННЯ КОЛІЗІЙ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. У статті здійснено системний аналіз праць науковців, кримінального процесуального законодавства та судової практики щодо вироблення підходів та правил подолання колізій кримінального процесуального законодавства. Зауважується на тому, що колізія правової норми – це протиріччя або невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини. Визначено відмінність колізій від прогалин у праві.

Встановлено, що під час подолання колізій, які полягають у невідповідності норм Кримінального процесуального кодексу України положенням Конституції України, базовим підходом є застосування принципу вищої юридичної сили Конституції України, який передбачає безумовну перевагу норм Конституції України над іншими нормами права. Найефективнішим способом усунення колізій норм кримінального процесуального законодавства є конституційне судочинство. З'ясовано, що за час дії Кримінального процесуального кодексу України 2012 року Конституційний Суд України розглянув дев'ять звернень із скаргами на неконституційність положень КПК України та у семи випадках прийняв рішення щодо визнання неконституційними оспорюваних положень.

Встановлено, що при подоланні колізій законодавства за основу береться правило ієрархічності. При наявності протиріччя або невідповідностей між нормами Кримінального процесуального кодексу України та нормами інших законів, перевага надається нормам Кримінального процесуального кодексу України. Доведено, що при колізії норм кримінального процесуального законодавства, що мають однакову юридичну силу, слід враховувати правило подолання темпоральних та змістовних колізій норм права. Пріоритет має надаватися кримінальному процесуальному законодавству, яке було прийнято пізніше, або законодавству, яке містить спеціальну норму. Окрім цього закон загальний пізніший не має переваги над спеціальним давнішим. Звертається увага на те, що колізія може бути подолана за допомогою тлумачення відповідного положення у рішеннях Верховного Суду чи Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: верховенство права, кримінальне процесуальне законодавство, колізії, подолання колізій, ієрархічність кримінальних процесуальних норм, темпоральні та змістовні колізії, рішення суду.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство зазнає постійних змін та доповнень, які обумовлені також і викликами, з якими Україна стикається останніми роками (повномасштабне вторгнення РФ, карантинні заходи). Відбувається стрімкий розвиток інформаційних технологій, що також зумовлює необхідність законодавства відповідати реаліям сьогодення щодо цифровізації доказів та переведенні паперового документообігу у електронне.

Втім, зміни та доповнення, які приймаються, не завжди носять системний характер, що призводить до прогалин та колізій кримінального процесуального законодавства. Загальні правила вирішення колізій визначені у Конституції України, де у ст. 8 вказано, що в «Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу» [1]. У ст. 8 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України ця конституційна норма набула свого розвитку, де визначено, що кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) [2].

Тобто, Конституція України має найвищу юридичну силу. Але це не знімає проблеми вирішення колізій між нормами кримінального процесуального законодавства, які мають однакову юридичну силу.

Стан дослідження. Шляхи подолання колізій загалом та колізій кримінального процесуального законодавства досліджували такі вчені: Я. О. Берназюк, С. П. Головатий, Н. В. Глинська, М. М. Забарний, О. В. Капліна, М. І. Козюбра, Л. М. Лобойко, Д. Д. Луспенник, В. В. Михайленко, В. Т. Нор, В. В. Рожнова, Н. Д. Слотвінська, В. Т. Тертишник, О. С. Ткачук, С. В. Шевчук та інші. Праці вказаних науковців зробили вагомий внесок у розробку проблеми верховенства права та її застосування при наявності колізій законодавчих норм. Проте, не всі аспекти цієї важливої для правозастосування теми були висвітлені.

Метою цієї статті є системний аналіз наукових праць, кримінального процесуального законодавства та судової практики щодо вироблення підходів та правил подолання колізій кримінального процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу. Верховенство права є загальнонотеоретичною конституційною засадою кримінального провадження. Юридичну визначеність як ознаку верховенства права правники розкривають за допомогою таких характеристик: чіткість, зрозумілість, лаконічність, несуперечливість положень закону, належний стиль викладу правової норми, відсутність колізій та прогалин [3, с. 296–297]. У рішеннях Конституційного Суду (КС) України юридична визначеність характеризується як така, яка вимагає від законодавця при формулюванні правових норм чіткості, зрозумілості, однозначності та їх передбачуваності (прогнозованості) для забезпечення стабільного правового становища людини [4].

Втім, системний аналіз норм кримінального процесуального законодавства дозволяє стверджувати, що вони мають невідповідність та протиріччя, що негативно впливає на

єдність правозастосовної практики та гарантування верховенства права, як найважливішої цінності правової держави.

Протиріччя або невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини, називаються колізією норм права. При цьому, протиріччя між нормами права у нормативно-правових актах – це колізія норм права в нормативно-правових актах рівної юридичної сили. А невідповідність між нормами права у нормативно-правових актах різної юридичної сили (ч. 1 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність») [5].

У теорії права формальні неузгодженості (колізії) розглядаються як суперечності всередині правової системи, вони мають суб'єктивну природу і виникають головним чином внаслідок інтелектуальних помилок законодавця, перш за все порушень правил формальної логіки; формальні суперечності призводять до порушень цілісності, внутрішньої узгодженості та єдності правової системи [3, с. 297].

Разом з цим, колізії необхідно відрізняти від прогалин у праві. Адже прогалини у кримінальному процесуальному праві – це «повна чи часткова відсутність у кримінальному процесуальному законі нормативного врегулювання тих фактів і обставин, які входять до сфери кримінальних процесуальних відносин, що виникла через невизначеність кримінальних процесуальних норм» [6, с. 168–169]. На відміну від цього, правова колізія зумовлена об'єктивними й суб'єктивними чинниками суспільного розвитку формальною суперечністю між нормами права, між нормами права й актами тлумачення, що породжує труднощі в правозастосовній діяльності [6, с. 93].

Як прогалини, так і колізії негативно впливають на правозастосовну практику, а тому мають бути подолані та усунуті. М.М. Забарний відмічає, що усунення колізій є прерогативою законодавця й вимагає динамічних способів, пов'язаних із скасуванням однієї з норм, що створює колізію, внесенням змін і доповнень до нормативно-правового акту. Проте суб'єкт правозастосування не завжди може дозволити собі відкласти застосування норми права до моменту зміни законодавства, оскільки ситуацію, що виникла, йому необхідно вирішити невідкладно. У зв'язку з цим правозастосовна практика йде шляхом подолання колізій за допомогою застосування колізійних норм, правоположень і тлумачення закону [6, с. 93].

Як справедливо відмічає Я. О. Берназюк, «одним з базових підходів до вирішення колізій у законодавстві є застосування принципу верховенства права, що ґрунтується на безумовній пріоритетності норм Конституції України над іншими правовими нормами» [7, с. 82]. Ця позиція базується на положеннях ч. 2 ст. 8 Основного Закону, де задекларовано, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [1]. На цьому наголошується і в Рішенні КС України від 12 лютого 2002 року, де вказано, що Конституція України як головне джерело національної правової системи є також базою для поточного законодавства. Вона надає можливість урегулювання певних суспільних відносин на рівні законів, які конкретизують закріплені в Основному Законі України положення [8].

Тобто, відповідно до засадничих правил тлумачення правових норм, якщо нормативний акт не відповідає Основному Закону, то застосовуються норми Конституції України, а від-

повідна норма права має бути приведена у відповідність до вимог Конституції. Наприклад, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 року [9] у ч. 1 ст. 615 КПК України було суттєво збільшено строки затримання та тримання особи під вартою без рішення суду, та визначено, що «строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану не може перевищувати двохсот шістнадцяти годин з моменту затримання» [9]. Втім, такі законодавчі новели не відповідали нормам ч. 3 ст. 29 Конституції України, де визначено, що уповноважені органи «можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою» [1].

У зв'язку з вищенаведеним у липні 2022 року законодавець привів положення ч. 1 ст. 615 КПК України у відповідність до конституційних норм, вказавши, що «Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати строк, визначений статтею 211 цього Кодексу» [10]. Тобто, норми КПК України були приведені у відповідність до норм Конституції України, чим забезпечено реалізацію принципу права на свободу та особисту недоторканність, яке гарантоване як національним законодавством, так і Європейською конвенцією з прав людини.

Вищенаведене засвідчує, що виявити наявність колізій чи прогалин кримінального процесуального законодавства можна шляхом системного тлумачення кримінально-процесуальних норм, які мають неузгодженість чи суперечність при регулюванні одних і тих самих кримінальних процесуальних правовідносин.

Найефективнішим шляхом усунення колізій норм кримінального процесуального права є конституційне судочинство. М. М. Забарний відмічає, що за допомогою тлумачення, що здійснюється КС України, колізія в правозастосуванні як усувається, так і долається [6, с. 94]. Зокрема, у рішенні КС України від 23 листопада 2017 року встановлено, що положення ч. 3 ст. 315 КПК України в частині, що передбачає продовження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а саме запобіжних заходів у виді домашнього арешту чи тримання під вартою, обраних під час досудового розслідування, без клопотань учасників кримінального провадження, зокрема прокурора, та без перевірки судом обґрунтованості підстав для їх застосування, за яких такі запобіжні заходи були обрані на стадії досудового розслідування, суперечить вимогам ч. 1, 2 ст. 29 Конституції України [11]. З урахуванням вказаних зауважень ч. 3 ст. 315 КПК України у жовтні 2022 року була викладена у такій новій редакції: «Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити, продовжити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого» [2].

Невідповідність норм КПК України нормам Конституції України неодноразово була предметом розгляду КС України. За час дії КПК України 2012 року до КС України дев'ять разів

зверталися із скаргами на неконституційність його положень. У семи випадках КС України прийняв рішення щодо визнання неконституційними оспорюваних положень, і лише двічі дійшов висновку про визнання таких положень конституційними.

Отже, під час подолання колізій, які полягають у невідповідності норм КПК України положенням Конституції України, базовим підходом є застосування принципу вищої юридичної сили Конституції України, який передбачає безумовну перевагу норм Конституції України над іншими нормами права, зокрема і нормами КПК України. Для цього застосовується конституційне судочинство, яке є найефективнішим шляхом подолання колізій норм кримінального процесуального законодавства.

Втім, норми кримінального процесуального законодавства можуть мати невідповідність не лише з нормами Конституції України, а й з іншими нормативними актами. В такому разі застосовується принцип який передбачає, що у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами різної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають норми, що містяться у нормативно-правовому акті вищої юридичної сили [5]. У ч. 2 ст. 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» визначено таку ієрархію нормативно-правових актів: 1) Конституція України; 2) чинні міжнародні договори України; 3) закони; 4) постанови Верховної Ради України, укази Президента України; 5) постанови Кабінету Міністрів України; 6) накази міністерств тощо [5].

Колізії можуть полягати і в суперечності нормативно-правових актів однакової юридичної сили. На вирішенні цієї проблеми спрямоване положення ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність», де визначено шляхи подолання колізій норм права. Зокрема, у наведеній нормі вказано, що «у разі виявлення колізії між кодексом і первинним законом пріоритет у застосуванні має норма права, що міститься у кодексі, якщо інше не передбачено таким кодексом» (ч. 2 ст. 66) [5]. Так, у абзаці 11 ч. 1 ст. 615 КПК України (в редакції від 27 липня 2022 року) вказано, що «Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати строк, визначений статтею 211 цього Кодексу» [2]. Тобто, строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати 72 годин. Разом з цим, у ст. 15-1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» вказано, що «для відвернення терористичних загроз у районі проведення антитерористичної операції відповідно до кримінального процесуального законодавства України з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом, може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години. Граничний строк превентивного затримання не може перевищувати 30 діб» [12]. У наведеному вище випадку строк затримання, передбачений Законом України «Про боротьбу з тероризмом», суперечить строку затримання, визначеному у ст. 211 КПК України. Тому при визначенні строку затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, слід керуватися нормами КПК України, де визначено 72 години як максимальний строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду.

Втім, варто зауважити, що думки науковців з цього приводу різняться. Так, В. М. Москалюк стверджує, що «кодекси та інші закони мають однакову юридичну силу. Тому розв'язання таких колізій повинно відбуватися на підставі правил подолання темпоральних (пріоритету норми акта, що був прийнятий пізніше) та змістовних (пріоритету акта, що містить спеціальну норму) колізій норм права. ... За обраної позиції рівності юридичної

сили кодексу і закону суб'єкт застосування правових норм «не зв'язаний» формальною необхідністю керуватися нормою кодексу. Перевага теоретичного підходу рівності юридичної сили кодексу і закону обумовлена тим, що використання правил подолання темпоральних і змістовних колізій норм права дає змогу суб'єктові застосування правової норми обрати з них саме ту, яка найбільш вдало та ефективно регулює певну сферу суспільних відносин незалежно від того, міститься вона в кодексі чи в будь-якому іншому законі» [13, с. 21; 14, с. 166].

Правило подолання темпоральних і змістовних колізій норм права діє при усуненні колізій законів, що мають однакову юридичну силу. Адаже у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають: 1) норми, що містяться в нормативно-правових актах спеціального законодавства України; 2) норми, що містяться у нормативно-правових актах, що вступили в дію пізніше (ч. 3 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність») [5].

Подібний підхід прослідковується і в Рішенні КС України від 18 червня 2020 року, де вказано, що принцип верховенства права вимагає суддівської дії у ситуаціях, коли співіснують суперечливі норми одного ієрархічного рівня. У таких ситуаціях до судів різних видів юрисдикції висунуто вимогу застосувати класичні для юридичної практики формули: «закон пізніший має перевагу над давнішим» (*lex posterior derogat priori*); «закон спеціальний має перевагу над загальним» (*lex specialis derogat generali*); «закон загальний пізніший не має переваги над спеціальним давнішим» (*lex posterior generalis non derogat priori specialis*). Якщо суд не застосовує цих принципів за обставин, що вимагають від нього їх застосування, то принцип верховенства права втрачає свою дієвість [15].

Тобто, при колізії норм кримінального процесуального законодавства, що мають однакову юридичну силу, слід враховувати правила подолання темпоральних та змістовних колізій норм права. Пріоритет має надаватися кримінальному процесуальному законодавству, яке було прийнято пізніше (темпоральне правило), або законодавству, яке містить спеціальну норму (змістовне правило). Окрім цього закон загальний пізніший не має переваги над спеціальним давнішим.

Забарний М.М. слушно відмічає, що окрім органів конституційного правосуддя, колізія може бути подолана за допомогою тлумачення, здійснюваного Верховним Судом а також казуального тлумачення судів загальної юрисдикції. Формуючи прецедент тлумачення, суд допомагає суб'єктові правозастосування подолати колізію, що виникла, аж до її усунення законодавцем [6, с. 94]. Зокрема, предметом розгляду Великої Палати Верховного Суду було питання законності вручення підозри судді Харківського апеляційного адміністративного суду слідчим в особливо важливих справах Генеральної прокуратури України, адже ст. 481 КПК України до жовтня 2019 року не містила положення, яке б дозволило Генеральному прокурору України чи його заступнику доручати іншим прокурорам здійснювати вручення повідомлення про підозру. Розглядавши справу, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 11 грудня 2019 року дійшла висновку, що вручення повідомлення про підозру судді іншою уповноваженою особою за умови, що рішення було прийняте та підписане визначеним на це ст. 481 КПК України суб'єктом, не порушує гарантії суддівської незалежності. Тому Генеральний прокурор або його заступник можуть доручити слідчому або іншому прокурору вручити судді повідомлення про підозру

(в редакції ст. 481 КПК України до прийняття Закону № 187-IX від 4 жовтня 2019 року) [16].

Крім цього, ч. 5 ст. 9 КПК України визначає, що Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ [2]. Втім, позиція Європейського суду може не завжди збігатися з нормами українського законодавства щодо змісту й обсягу прав і свобод. Проте, оскільки Європейська конвенція з прав людини є частиною національного законодавства, така розбіжність призводить до колізійності або прогальності, яка має бути усунена шляхом приведення національного законодавства у відповідність з правовими стандартами ЄСПЛ [6, с. 94].

Висновки. Під час подолання колізій, які полягають у невідповідності норм КПК України положенням Конституції України, базовим підходом є застосування принципу вищої юридичної сили Конституції України. Найефективнішим способом усунення колізій норм кримінального процесуального законодавства є конституційне судочинство. За час дії чинного КПК України КС України розглянув дев'ять скарг та у семи випадках прийняв рішення щодо визнання неконституційними положень КПК України. При подоланні колізій за основу береться правило ієрархічності законодавства. При наявності протиріч між нормами КПК України та нормами інших законів, перевага надається нормам КПК України. У разі колізійності норм кримінального процесуального законодавства, що мають однакову юридичну силу, слід застосовувати правило подолання темпоральних та змістовних колізій норм права. Окрім цього, колізія може бути подолана за допомогою тлумачення відповідного положення у рішеннях Верховного Суду чи ЄСПЛ.

Література:

1. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://surl.li/gqaxsh>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-1775>
3. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : монографія / за заг. ред. О.Г. Шило; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2021. 352 с.
4. Рішення Конституційного Суду України від 27 лют. 2018 року № 1-п/2018. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>
5. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серп. 2023 року № 3354-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
6. Забарний М. М. Прогалини у кримінальному процесуальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2017. 210 с.
7. Берназюк Я. О. Застосування принципу верховенства права (правовладдя) для вирішення колізій у законодавстві. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. № 4. С. 80–89.
8. Рішення Конституційного Суду України від 12 лют. 2002 № 3-п/2002. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-02#Text>
9. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14 квіт. 2022 року № 2201-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>
10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану: Закон України від

- 27 лип. 2022 року № 2462-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#n59>
11. Рішення Конституційного Суду України від 23 лист. 2017 року № 1-п/2017. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text>
12. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 берез. 2003 року № 638-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
13. Москалюк В. М., Москалюк О. В. Подолання колізій норм права кодексів та законів: теорія і судова практика. *Адвокат*. 2010. № 4. С. 17–22.
14. Слотвінська Н. Д. Судова практики як джерело права: дис. ... кан. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 203 с.
15. Рішення Конституційного Суду України від 18 черв. 2020 року № 5-п(II)/2020. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-20#Text>
16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 груд. 2019 р. у справі № 536/2475/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86365236>

But Yu. Resolution of conflicts in the norms of criminal procedural legislation

Summary. The article provides a systematic analysis of scholarly works, criminal procedural legislation and judicial practice to develop approaches and rules for resolving conflicts in criminal procedural legislation. It is noted that a conflict of a legal norm refers to a contradiction or inconsistency between legal norms in regulatory legal acts that govern the same social relations. The distinction between conflicts and gaps in the law has been defined.

It has been established that in resolving conflicts arising from inconsistencies between the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the provisions of the Constitution of Ukraine, the fundamental approach is the application of the principle of the supreme legal force of the Constitution of Ukraine, which ensures the unconditional precedence of the norms of the Constitution of Ukraine over other legal norms. The most effective method for resolving conflicts in the norms of criminal procedural legislation is constitutional adjudication. It has been determined that during the period of the 2012 Criminal Procedure Code of Ukraine, the Constitutional Court reviewed nine petitions challenging the constitutionality of its provisions and, in seven cases, issued decisions declaring the contested provisions unconstitutional.

It has been established that the rule of hierarchy serves as the basis for resolving legislative conflicts. In the presence of contradictions or inconsistencies between the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the norms of other laws, preference is given to the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It has been proven that in the event of conflicts between norms of criminal procedural legislation with equal legal force, the rule of resolving temporal and substantive conflicts of legal norms should be applied. That is, priority should be given to the criminal procedural legislation enacted later or to the legislation containing a special norm. Furthermore, a later general law does not take precedence over an earlier special law. Attention is drawn to the fact that a conflict can be resolved through the interpretation of the relevant provision in the decisions of the Supreme Court or the European Court of Human Rights.

Key words: rule of law; criminal procedural legislation; conflicts, conflict resolution; hierarchy of criminal procedural norms; temporal and substantive conflicts; court decisions.